

KÖZÉP-EURÓPA ÉS A RILAI MONOSTOR ÚTVONALA

TOPOS: Szent Szófia templom.

Szófia Császárok, kézművesek és mártírok városa - keresztény emlékezete

Senad Emra

A magyar nyelvben nincs nyelvtani nem. Számunkra a városnevek nemük szerint nem meghatározottak, de amikor egy város szép, akkor egy hölgy képében gondolunk rá. A magyarok fülének a bolgár főváros neve kivételesen szépnek, bájosnak és nőiesnek hangzik, mert tudjuk, hogy az európai nyelvekben a Szófia női személynév. Szófia nemcsak Bulgária egyik legrégebbi városa, hanem Európa egyik első városa is. Rendkívül kedvező természeti adottságai vonzóvá teszik a helyet a letelepedésre, ami a terület folyamatos lakottságához vezetett több mint öt évezreden keresztül. A távoli múltban a Szófiai-mező egy édesvizű tó volt, amelyben a környező hegyi folyók vize gyűlt össze. Idővel a tó kiszáradt az Iszkár-szoroson keresztül, és az alja termékeny síksággá változott. Ennek a folyamatnak az eredményeként homokos teraszok alakultak ki, amelyek maradványai még mindig láthatók a város domborzatán. A környező hegyeket sűrű, évszázados erdők borították, amelyek szintén vonzották a korai telepeseket. Azokban az időkben, amikor a vadászat és a halászat volt a fő megélhetési forrás, az ilyen erőforrások megléte döntő jelentőségű volt. Ezenkívül a területen lévő ásványvízforrások kulcsszerepet játszottak a település fejlődésében, évezredekig a középpontban tartva az életet. A legfontosabb tényező azonban, amely Szófiát fontos történelmi központként emelte, stratégiai elhelyezkedése. A városon keresztül haladtak a Európát Ázsiával összekötő főbb kereskedelmi és katonai útvonalak – Közép-Európából Belgrádon át – Szófia – Plovdiv – Konstantinápoly, majd onnan az ázsiai kontinensre. Szófia a Dunával, az Égei-tengerrel és az Adriai-tengerrel is kapcsolatban áll, ami a gazdasági és kulturális interakciók fontos központjává teszi. Már az új korszak elején a rómaiak által Serdicanak nevezett várost fontos közigazgatási központként hozták létre – ezt a szerepét végig megőrizte története során. A régészeti leletek a mezőgazdaság fejlődéséről tanúskodnak, beleértve a gabonafélék, a szőlő és a gyümölcsfák termesztését. Az állattenyésztés is jól fejlett volt. Különböző mesterségek virágoztak magában a városban, például a kőfaragás, a téglakészítés, a kőművesség, a szövés, a vaskohászat és a fazekasság. Az építkezés különösen magas szinten zajlott – Serdicát már a 2. század végén erős erődítéssel vette körül, amelyet többször újjáépítettek és megerősítettek, több mint tizenkét évszázadon át védve a várost. A jó infrastruktúrának köszönhetően a várost szilárd és kényelmes utak kötötték össze. Rajtuk pihenőállomásokat és lócsereelő állomásokat építettek, és a feliratokkal ellátott speciális oszlopok jelezték a birodalom különböző pontjaihoz való távolságot. A

római források Serdica néven adják át a várost. Serdica egyik legfigyelemreméltóbb városi komplexuma a thermák voltak – nagyméretű közfürdők különböző helyiségekkel a forró és hideg fürdőkhoz, izzáshoz és pihenéshez. A szabad polgárok órákat töltöttek bennük, élvezve a kényelmet és a társadalmi kapcsolatokat. A római császár, Galerius (250-311) szorosan kapcsolódik Serdica történetéhez. Vezetésével készült el a kereszténység szempontjából nagy jelentőségű dokumentum, az úgynevezett "Türelmi ediktum". Uralkodóként, akinek a székhelye Serdicában volt, 311. április 30-án adott ki egy rendeletet, amellyel véget vetett a keresztények üldözésének. Ezzel a tétellel megkapták a jogot, hogy szabadon vallják hitüket, helyreállítsák imaházait és szertartásokat végezzenek. Ezenkívül arra számítanak, hogy imádkoznak a császár egészségéért, az állam jólétéért és saját békéjükért, hogy megőrizhessék a birodalom integritását, és békében élhessenek. Ezen az ediktumon alapozta két évvel később a császár, Konstantin a Milánói ediktumot. Úgy vélik, hogy ez az esemény a kereszténység felemelkedésének kezdetét jelzi, amely először egyenlő státuszt kapott a Római Birodalmon belül, majd később hivatalos államvallásként is megállapodott. (Czap 2008, 189-197. o.). Ma a Türelmi ediktum latin, angol és bolgár nyelven olvasható a régi "Szent Szófia" templom előtt. Egy másik fontos császár a világtörténelem számára is szorosan kötődik Szófiához. Nagy Konstantin (Flavius Valerius Aurelius Constantinus) a 3. század 70-es, 80-as éveiben született Naissusban (ma Niš, Szerbia). Constantius Chlorus – a későbbi Nyugat-Római Birodalom császárának és első feleségének, Helenának (kb. 250 – kb. 330) a fia volt. Ő a Bizánci Birodalom alapítója és az első keresztény császár. Kiemelkedő katonai vezető, de törvényhozó is volt, Nagy Konstantin számos törvényt hozott az egyház javára, a szegények és védtelenek védelmére, a gladiátorküzdelmek és a keresztre feszítés eltörlésére, a korrupció és a hatalommal való visszaélés ellen stb. A császár sok templomot épített, mint például a trieri bazilikát, a "Krisztus születése" templomot Betlehemben, a "Szent sír" templomot Jeruzsálemben és a "Szent György" rotundát Szófiában. A hagyomány szerint anyjára, Helenára bízta a küldetést, hogy Jeruzsálembé menjen, ahol 326-ban felfedezte a Szent sírt és a Tisztelt Keresztet. Majdnem 80 évesen Ilona szent ereklyékkel tért vissza Rómába a zarándoklatáról, és fiának karjaiban halt meg. Nagy Konstantin nemcsak Rómából és Bizánzból uralkodott a Birodalom felett, hanem Szófiából is, amiről azt mondta: "Serdica az én Rómám!" (Бачкова 2012, 67-87. o.). 337. május 22-én halt meg Nikomédiában. Kívánsága szerint a Konstantinápolyi "Szent Apostolok" templomának narthexában temették el. A keresztény hithez való hozzájárulásuk miatt az egyház Konstantint és anyját, Helenát az apostolokkal egyenrangúnak nyilvánította, május 21-én emlékezve meg róluk. A római korból származó legjobban megmaradt építészeti emlék Szófiában a fent említett "Szent György" rotunda, amely az Elnökség udvarában található. A 4. században épült épület monumentális, szimmetrikus és kiváló építészeti formájával lenyűgöz. Mivel a rotunda a kereszténység hivatalos elfogadása előtt épült, még mindig nem vagyunk biztosak az épület eredeti rendeltetésében. Lehetséges, hogy római fürdőhöz vagy egy közösségi kultuszépülethez építették. A kereszténység elfogadása után a rotunda gyorsan felvette a keresztény templom funkcióit. A templomnak több festői rétege van a középkorból, amelyek ma is jól megmaradtak, és örömet okoznak a turistáknak és a zarándokoknak. Az oszmán invázió után a rotunda mecsetté alakult. Bulgária felszabadítása után helyreállították a keresztény templom státuszát (Филов 1921, 183-197. o.). A késő antik korszak legfigyelemreméltóbb emléke a "Szent Szófia" templom, amely a mai napig fennmaradt. Már a 4. században is egy kis,

egyhajós templom állt a jelenlegi templom helyén, amelyet sokszínű mozaikkal díszítettek. Különösen lenyűgöző a szentélyrészben, ahol stilizált fákat és madarakat ábrázolnak. A pusztulása után egy nagyobb templomot építettek ugyanazon a helyen, amelyet valószínűleg a hun inváziók során pusztítottak el. A padlóját szintén színes mozaik borította, amely gazdag volt díszítésekben, amelyekből jelentős töredékek maradtak meg. Némelyikük ma is látható. A konzerválási munkálatok után látogathatóvá tették, és ezek a felbecsülhetetlen értékű történelmi leletek megtekinthetők. A jelenlegi épület az 5. század végén vagy a 6. század elején épült, és Serdica utolsó virágzásához kapcsolódik a korai bizánci korszakban. Építészetileg a "Szent Szófia" egy háromhajós, kereszt alakú kupolás bazilika. Jelenlegi kinézete, amelyet részben a Felszabadulás után állítottak helyre, eltér az eredetitől, de továbbra is lenyűgöz a formák és a kötetek harmonikus kombinációjával. A Második Bolgár Államban a "Szent Szófia" metropolitai templom volt, és mellette papképző iskola működött. Belső terét gazdagon festették falfestményekkel, amelyek azonban nem maradtak fenn. Figyelemre méltó keresztényeket temettek a templomba (Чилингиров 2013, 18-57. o.). A "Szent Szófia" templom narthexában bolgár és magyar feliratú emléktáblát helyeztek el, amely október 19-ét, Szent Iván Rilski napját a bolgár-magyar barátság napjaként jelöli.

A kereszténység általános története szempontjából a város különösen jelentős az ott összehívott egyházi zsinat miatt. 343-ban a kereszténység virága Serdicában gyűlt össze, hogy döntő döntést hozzon Arius tanításairól, amely abban az időben lendületet vett a keresztények körében. A keleti és a nyugati egyházakból összegyűlt püspökök száma a mai Szófiában igazán lenyűgöző, és elmondható, hogy a 343 őszén tartott zsinat idején Serdica a világ szellemi fővárosa lett. Bár a Serdicai Zsinatot az egyháztörténetben helyi, nem egyetemes zsinatként tartják számon, szimbolikus értéke örökre megmarad a helyi keresztények emlékezetében. Azt is ki kell emelni, hogy mindazon városok közül, ahol a kereszténység szempontjából sorsdöntő döntések születtek - Nicea, Serdica, Jeruzsálem, Efezus, Konstantinápoly -, csak Serdica városa található ma keresztény állam területén. A várost 809-811-ben, Krum kán uralkodása alatt csatolták a bolgár állam határai közé, három évszázaddal korábban a környezet szlávokkal telt meg. A Serdica névben bekövetkezett metatézisen keresztül alakult ki a szláv Sredets név is, ami a népi etimológiában a középsőt jelenti – egy közepen elhelyezkedő várost. A Kelet-Bolgár Királyság 971-es bukása után Sredets rövid ideig a bolgár pátriárkátus központja volt, amelyet később Ohridbe helyeztek át. Sredets egy uralkodó család szülőhelye, amely a nyugat-bolgár földeket uralkodta egészen a bizánciak általi 1018-as végső elfoglalásukig. Sredets uralkodója Despot Nikola volt, akinek négy fia, Samuël, Mózes, Áron és Dávid felosztották a szabad bolgár földeket. A bizánci szerzők a várost Triaditsaként adták át. A 10. században elhelyezték a bolgár remete szerzetes, Szent Rilai János ereklyéit. A szent ereklyéit egy kolostorba helyezték, amely valahol a mai Pirotska utcán, a szófiai zsinagóga mögött helyezkedett el. A 11-12. századi bizánci uralom alatt Sredets közigazgatási központ volt a Bulgária témában és a herceg rezidenciája (Златарски 1934, 14-15. o.). Ebben az időszakban a bizánci császár, I. Mánuel Komnénosz (1143-1180) többször is a városban tartózkodott, ahol enyhülést és gyógyulást kapott fájdalmaitól. Georgiosz Szkülicesz bizánci tisztviselőt ideiglenes kormányzónak nevezték ki Sredetsbe, ahol szintén gyógyulást kapott reumás fájdalmaiból. Kétségtelenül a meleg ásványvizek is hozzájárultak ehhez. Szkülicesz a gyógyulást a városban található Szent Rilai

János ereklyéinek csodálatos hatásának tulajdonította. Ettől a szerzõtől egy hosszú életrajzunk van a szentrõl, görögül írva (Дуйчев 1947, 54-63. o.). A szent ereklyéi 1183-ig maradtak, amikor a magyarok a Duna partján, Esztergom városában lévõ püspöki központba vitték. Az ereklyék három évig Magyarországon maradtak, de visszakerültek Sredetsbe. Nem sokkal késõbb Tarnóba, a fõvárosba szállították õket. Sredets városának a Második Bolgár Királyság idejére vonatkozó kulturális jelentõségét tökéletesen szemlélteti a korszakban épült 30 szófiai kolostor. A kolostorok a szófiai mezõ hegyei lábánál helyezkednek el, széles gyûrût alkotva a város körül. Ennek a gyûrûnek a részeként a Bojana-templom a leghíresebb freskóiról. A 14. század végére a Sredets helyett a Szófia nevet kezdték használni. Szófia korai kutatója, A. Ishirkov azt állítja: "Egy 1376-ból származó dubrovniki feljegyzésben megtalálható a Szófia név. A Szófia nevet valószínûleg sokkal korábban is használták az emberek, de írott dokumentumokban csak késõbb jutott el. Ez a jelenség jellemzõ minden településre, amely megváltoztatta a nevét.(...) Mindenki, aki foglalkozott Szófia város nevének kérdésével, meggyõződésévé vált, hogy ez a név a gyönyörû és nagy "Szent Szófia" templomhoz kapcsolódik (Иширков, 11. o.). A várost 1382-ben foglalták el az oszmánok. Kezdetben az oszmán hódítás után általános pusztítás következett a bolgár földeken. A Szófia bukása azonban nem befolyásolta a város életét olyan katasztrofálisan. E terület elfoglalásával megnyílt a hódítók által álmódott út a Nyugat-Balkánra és Közép-Európába. A helyszínt a szultán is értékelte, és nem sokkal a hódítás után az oszmán közigazgatást Plovdivból Szófiába költöztették. Ez a választás meghatározta a város jövõbeli fejlõdését, és az oszmán hatalom köz- és közigazgatási intézményei koncentráálódtak benne. A város a török hadsereg fontos helyõrségközpontjának is bizonyult. Ez a helyzet kedvezõ feltételeket teremtett az oszmán hódítás pusztításainak leküzdéséhez. A szófiai keresztényeknek ritka lehetõségük volt egy viszonylag békés városi és gazdasági életre a különbözõ mesterségekben vállalt kötelezettségeik révén, amelyek az oszmán hadsereg igényeit szolgálták. Ez a lakosság bizonyos adókedvezményeket és kiváltságokat élvezett. A helyzet még gazdasági növekedést és a városi keresztény lakosság számának növekedését is kínálta. A virágzónak tekinthetõ mesterségek közül a legfontosabbak a különbözõ bõrmûvességek, amelyek a kantárok, nyergek, hátizsákok stb. készítéséhez kapcsolódtak. Valamint a kovácmesterségek, amelyek a patkók, kengyelek, fegyverek pengéinek és a különféle asztalos- és mezõgazdasági szerszámok kovácsolásához kapcsolódtak. Ezenkívül olyan mesterségek is fejlõdtek, mint a kötélkészítés, a malom, a fazekasság, az ötvösmûvészet stb. A bõrmûvesek még engedélyt is kaptak az oszmánoktól egy új templom építésére, amelyet ma "Szent Petka Samardzhiska"-ként ismerünk. Egy ilyen kedvezõ földrajzi és gazdasági helyzet befolyásolta a keresztény lakosság általános szellemi állapotát. Szófia a Balkán más részeirõl érkező kiemelkedõ és tehetséges kézmûvesek vonzerejévé vált. A 16. század elején a Kratovói György ötvös (a mai Észak-Macedóniában) telepedett le Szófiában. Magas presztízse miatt a képzett mesterként a helyi muzulmánok elhatározták, hogy rábírák a muszlim hitre. Georgi megtagadta, hogy áttérjen az iszlámra, kihasználva a lehetõséget, hogy a muzulmánok között is hirdesse a kereszténységet. Vakmerõ kijelentései miatt bíróság elé idézték, ahol vallási vita zajlott, amelyben Georgi gyõztesként került ki. Végül halálra ítélték, és mártírhalált halt, 1515-ben máglyán égették el. A hely, ahol az ötvös Georgit elégették, a "Szent Szófia" templom falai közelében található (a Vazov sírhelye közelében). Nem sokkal ez a halál után az egyház szentté avatta, és szentként ismerte el, Szent Szófiai Új Györgyként, akinek

emléknapját február 11-én ünneplik. Életrajzának szerzője a szófiai Pop Pejo írnok. Érdekes, hogy az életrajzíró és a szent kortársak és közeli gondolkodású emberek. Pop Pejo Szent György lelkésze, közeli barátja és a mártíromságának tanúja, sőt az élet egyik hőse (Житие на Георги Нови Софийски, 291-308. o.). Az ötvös György sorsa 40 évvel később megismétlődött egy másik szófiai kézművessel - Nikola cipősszel. Ioanninában (a mai Görögországban) született, Szófiába érkezett, ahol megnősült, és gyorsan elismert mesterként vált ismertté a városi társadalomban. A közös mesterségbeli érdekeltségek alapján kommunikált a muzulmánokkal, akikkel megismertette a cipőkészítési művészetet. Szoros kapcsolatba került a muzulmánokkal a mesterségén keresztül. Nikola nem félt közös asztalnál ülni azokkal, akiket képzett. Meghívták egy ünnepségre, ahol a muzulmokok forralatlan borral kínálták, és miután szándékosan lerészegítették, akaratán kívül körülmetélték. Egy évig Nikola titokban megvallotta a kereszténységet, mivel a muzulmánok a sajátjuknak tartották. Krisztus feltámadásának ünnepén nyilvánosan kereszténynek vallotta magát, és ezzel a gesztussal megsértette a muzulmánokat. Ezt követően bíróság elé idézték, és a szófiai polgárok szeme láttára halálra kövezték (Житие на Никола Нови Софийски, 308-375. o.). Nikola kivégzésének helyszíne a Tri Kladentsi területén, a török nevén Uch Bunar, ma a Pirotska és Opalchenska utcák kereszteződésében található. Nem sokkal a mártíromsága után szentté avatták. Szófiai Szent Új Miklós emlékét május 17-én ünneplik. Az életrajzíró Matei Gramatik, aki Pop Peyohoz hasonlóan a szent kínzásainak tanúja és szellemi mentora volt. Szófiai Szent Nikola élete a leghosszabb élet a bolgár középkori irodalomban. Ebben az életben történeteket találunk a császárról, Konstantinról, a Serdica Zsinatról és Szent Rilai János ereklyéinek tartózkodásáról. Mindez azt mutatja, hogy a városnak megvan a maga egyházi-történeti emlékezete és folytonossága. Ebből az életből idézünk egy rövid, de a korra nézve nagyon értékes és ritka, gyönyörű leírást Szófia helyéről: Ez a város is nagyon magas hegyekkel van körülvéve. Úgy veszik körül, mint egy erőd, és bőségesen öntözik az onnan folyó édes vizek. A levegőben is sok a frissesség, különösen a betakarítás idején; csodálatosan hűti a perzselő terhet, és elűzi a betegségek nagy gonoszát minden élőből. De dicsőséges hegyei lábánál, a hideg vizekkel együtt, ahogy mondták, forró vizek is bőségesen folynak. Sokszor különböző szenvedésekben szenvedők szabadulnak meg Krisztus kegyelméből, ha megmártóznak bennük. És nem kevesebb hasonló dolgot fogsz felfedezni, ha időd van mélyebbre ásni. Ilyen a környék, és a szívében fekszik Sofia dicsőséges és dicséretre méltó városa. Nem tudjuk megfelelően kifejezni, mint már említettük, e város ragyogását! Sofia nem messze fekszik, a határokon belül, hogy úgy mondjam, a nagyobb Európában.” (Житие на Никола Нови Софийски, 316-317. o.). A sofiai mártírok a 16. századi eseményekként nagyon hasonlítanak egymáshoz. Mindkét szent a városon kívüli származású, mindketten letelepedett iparosok, mindketten egy oszmán bíróság elé kerülnek, és mindketten szoros kapcsolatban állnak a papjaikkal. Kétségtelen, hogy a hagiográfia középkori műfajának sztereotipikus követelményei befolyásolják a hasonlóságokat Szent György Novi Sofijski és Szent Nikola Novi Sofijski élete között. De összefoglalhatjuk, hogy a bolgár XVI. században, néhány szerencsétlen, de önmagukban is hősies eseményen keresztül, Sofia városa, a két tudós irodalmi munkája révén megerősíti a keresztény emlékezetet. Közvetett módon az a karó, amelyen az aranyműves Györgyöt megégették, és a fűzfa, amelyhez a cipész Nikolát kötözték, hogy megkövezzék, kapcsolatot teremt a bolgár emlékezetben Vaszil Levski bitófájával. Bulgária felszabadulása után Sofia Bulgária fővárosává vált. A fővárosként való

választásának indokai között, a stratégiai elhelyezkedésén kívül, a kulturális és történelmi értéke is szerepelt, ami több történelmi toposzban is megmutatkozik: Galerius császár ediktuma; Konstantin császár rezidenciája; A szárdi zsinat; Szent Iván Rilszki emlékezete; A sofiai kolostorok hálózata; A sofiai mártírok és Levski kivégzésének helye.

Irodalom:

Вачкова В. Сердика е моят Рим. София, 2012.

Герчева Г. Император Константин I Велики (306-337) и християнството. В: , Късноримският кастел Ковачевско кале и българските земи през IV-VI век. София 2023, с. 185-225.

Дуйчев Ив. Рилският светец и неговата обител. София, 1947, фототипно издание от 1990.

Златарски В. История II. София., 1934.

Житие на Георги Нови Софийски. В: Стара българска литература. Т. IV. Житиеписни творби. София, 1986.

Житие на Никола Нови Софийски. В: Стара българска литература. Т. IV. Житиеписни творби. София, 1986.

Иширков А. Град София през XVI век. София, 1912.

Скар К. Хроника на римските императори. София, 2008.

Филов Б. Разкопки в църквата на Св. Георги в София - Отпечатък от Годишника на Нар. музей в София за 1921 г.

Чилингиров А. Софийската „Света София“ и нейните изследвания. София, 2013.